

Віктор Панченко
Інститут педагогіки і психології
професійної освіти АПН України
м. Київ

ПЕРЕДУМОВИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ ЗОНИ РАДІОЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ

Надзвичайно складні соціально-економічні і екологічні умови перехідного періоду України до нової соціально-економічної формації вимагають зваженого наукового підходу до розробки та впровадження теоретичних основ управління народним господарством країни. Особливу роль тут мають відігравати загальнодержавні психолого-педагогічні інновації та підготовка до професійного самовизначення сучасної молоді людини. Адже при безвідповідально існуючому так званому „стихійно-ринковому” заповненню вакансій всі робочі місця будуть зайняті, але економічні, соціальні і моральні втрати суспільства можуть бути на рівні „Піррової перемоги”.

Головним негативним чинником цього явища, на нашу думку, є відсутність і небажання впливової частини громадян бачити стратегічно важливі для держави орієнтири в освіті, суспільстві, а також їх фактична відмова, в силу різних (у тому числі і національних) причин, від пошуку інтеграції, гармонії різноманітних поглядів та підходів у суспільстві, що до того ж швидко і різко розмежовується за матеріальними статками. Генетичний індивідуалізм „нових українців”, що ховався тривалий час під егідою „колективізму”, нарешті вирвався на вільний простір і винищує все навкруги в своїй бездумній гонитві за надприбутками.

При цьому необхідно врахувати і той факт, що свій значний деформуючий вплив на теренах України внесла також і Чорнобильська

катастрофа з її тяжкими екологічними та соціальними наслідками. За даними міжнародних дослідників попередні прогнози щодо зростання лише онкологічних, ендокринних та гематологічних уражень, як результату аварії на ЧАЕС, виявились дуже неточними. Серед потерпілого населення з'явився цілий ряд непрогнозованих психосоматичних захворювань і пограничних нервово-психічних порушень. У дорослих членів суспільства це проявилось через підвищену збудливість та тривожність, апатію, втрату сенсу життя. Населення країни виявилось не готовим до ситуації різких змін сталого укладу, втрати престижного соціального становища та переживань за долю, здоров'я своїх близьких, майбутнє своїх дітей^{1,2}.

Спеціальними дослідженнями науковців виявлено деструктивні зміни на всіх рівнях організації психіки у постраждалого населення. Але головним негативним наслідком цієї трагедії в психологічному плані виявився феномен „жертви Чорнобиля”, який, як вказують вчені, є системоформуючим та інтегративним фактором у картині захворювання для більшості постраждалого населення. Жорстко закріплена в пам'яті позиція „жертви”, поряд з іншими негативними соціально-економічними чинниками, заводить індивіда в глухий кут хронічного дістресу, з якого йому без сторонньої допомоги вибратися дуже тяжко.

На жаль, найбільш незахищеними на всіх рівнях життєвого простору (психосоматичному, соціальному, психологічному) в цій ситуації виявились діти. Особливим чином це стосується дитячого населення постраждалих регіонів та дітей-переселенців із зон радіоекологічного контролю (РЕК). Загалом це складає понад 1 мільйон дітей різного віку. Тягар психічної травми - „чорнобильці” - значно підсилюється для дітей-переселенців іншими негативними чинниками: складністю адаптації на новому місці, неоднозначністю соціального статусу, ослабленням родинних і соціальних зв'язків, проблемами працевлаштування батьків та психосоматичними негараздами.

До того ж, негативні психо-емоційні стани дорослого населення, як фактор психічного навіювання, досить легко передаються незагартованій дитячій психіці. Це знаходить своє відображення у зростанні рівня тривожності, фрустрованості, сензитивності, емоційної лабільності, пси-

¹ Психологическая реабилитация учащихся, пострадавших вследствие Чернобыльской катастрофы. / Под ред. С.И. Яковенко. - К.: 1995. - 177 с.

² Панченко В.И., Прилико В.А. Особенности социально-психологического портрета переселенцев и жителей загрязненных территорий постЧернобыля. // Материалы межд. конф. «Актуальные и прогнозируемые нарушения психического здоровья после ядерной катастрофы в Чернобыле» – Киев: Украина, 1995. – С.150-151.

хічної напруженості. Дослідники зазначають особливу некерованість поведінки таких дітей, їх конфліктність або, навпаки, пригніченість, депресію, песимізм відносно свого майбутнього. Для більшості дітей-переселенців зони РЕК характерні: занижена самооцінка, ригідність, підвищена вразливість, незадоволення своїм статусом у референтній групі та висока стомлюваність. При проведенні дослідження діти скаржаться на головні болі, пам'ять та слабку зосередженість уваги.

Вказані факти говорять про те, що у дітей-переселенців значно порушенна здатність до психологічної та соціальної адаптації в нових місцях проживання. Постає нагальна потреба у формуванні нового, більш турботливого, стану держави до цієї категорії громадян і, перш за все, наукової розробки нових психолого-педагогічних форм діяльності педагогічних колективів, сформованих на гуманістичних засадах розвитку повноцінної особистості в умовах соціально-економічної та екологічної кризи. Особливою мірою це стосується проблеми професійного самовизначення підлітків-переселенців зони РЕК, які поряд із загальними складнощами мають свої вищевказані специфічні проблеми.

Як і в минулі часи, головний тягар у зменшенні соціальної напруженості в суспільстві та підготовці соціально активних його членів лягає на освітянське товариство, яке, на жаль, і саме переживає велику економічну та соціальну скруту. Одним із можливих шляхів поступового зменшення суспільних втрат могла б стати правильно побудована і науково обґрунтована³ з позиції психолого-педагогічної науки концепція професійного самовизначення молоді, що, на нашу думку, як першочергове завдання, і повинно стати справою державної ваги.

Прийшов час, коли всім, а не тільки видатним представникам педагогічної ниви, потрібно нарешті зважитись і поставити в центр вказаної проблеми аксіоматичне ствердження - *„Головне в людині - це її духовність на засадах національної культури”*⁴. Тим більше, що пріоритет духовності, ще в свій час проголошували всі видатні мислителі минулого. Так, на думку польського письменника, лікаря і педагога Яноша Корчака, *той, хто реформує освіту, той реформує суспільство*.

По своїй суті проблема професійного самовизначення в сучасному суспільстві є глибоко психолого-педагогічною. Адже від конструктивності

³ Бастун Н.А., Килимник О.С., Панченко В.І. Особливості стану здоров'я дітей-мігрантів із зони екологічної катастрофи 1986 року народження // Медична психологія та психокорекція. Матеріали II Міжнар. психол. читань. - Харків, 1995. - С. 67-68.

⁴ Зязюн І.А. Освіта і вчитель у контексті українського державотворення // Матеріали до доповіді на загальних зборах Академії педагогічних наук України 15-16 грудня 1998 року. - К., 1998. - 33 с.

підходів до її розв'язання залежить адекватне забезпечення усіх ланок народного господарства робочою силою, раціональне відтворення його трудових ресурсів та ефективність виробництва. Зрештою, в перспективі кожен громадянин суспільства має бути задоволений обраною професією, несучи при цьому особисту відповідальність за свою працю. Водночас, перед кожним підлітком, особливо за нинішніх складних умов реформування суспільних відносин, постають дуже непрості питання, розв'язати які самостійно йому здебільшого не під силу.

Результати наукових досліджень показують, що головними чинниками впливу на професійне самовизначення юнака чи дівчини в сучасних умовах постають не тільки *сім'я* та *школа*, а також і *соціально-економічні фактори суспільства*. До них можна віднести: а) рівень заробітної платні; б) можливості без особливих складнощів отримати професію; в) престижність майбутньої професійної діяльності г) рівень соціалізації того чи іншого індивіда. Необхідно також зауважити, що одночасно в професійному самовизначенні молодого людини планується та проявляється і її майбутній соціальний вибір. Як вказують сучасні дослідники, із зростанням впевненості у своєму професійному самовизначенні локалізується внутрішня підготовка підлітка до свого вибору⁵.

У той же час, в залежності від *місця проживання* вибір професії має свої специфічні центри спрямування. Так, наприклад, більшість сільської молоді спрямовує свій шлях до середнього професійно-технічного закладу (ПТУ, ВПУ тощо) різного профілю з тим, щоб придбати престижні конкурентноспроможні робітничі спеціальності. Це допомагає їм віднайти роботу в місті, а згодом і перебратися до нього на постійне місце проживання. Міські ж юнаки і дівчата більшою мірою інформовані і орієнтовані у виборі своєї професії. У них більше можливостей вибору і порівняно кращі матеріальні умови життя. Тому їх професійне самовизначення значно ближче до потреб їх внутрішнього спрямування і має значно ширший спектр вибору.

Свою роль в професійному самовизначенні відіграє і *соціальне становище* юнаків і дівчат.

Соціальне середовище через свої соціальні механізми також певною мірою регулює професійний вибір. Члени соціальної групи через систему особистих зв'язків орієнтують шкільну молодь до вступу в бажані (можливі) цій соціальній групі навчальні заклади, нерідко навіть не вдаючись до широкого і глибокого індивідуального аналізу професійних інтересів підлітка.

⁵ Федоришин Б.А. Система профинформационной работы со старшеклассниками. - К.: Рад. школа, 1988. - 176 с.

Особливо важливу роль у процесі професійного самовизначення відіграє *школа* з її психолого-педагогічними механізмами впливу на свідомість учнів. В розвинутих країнах великі кошти спрямовано в систему освіти для того, щоб не загубились кращі, талановитіші. Тим самим є постійне підвищення не тільки економічного, але й загального інтелектуального і культурного рівня розвитку цих країн, що регулюється за допомогою широких державних пріоритетів в освіті через відбір, стимулювання і збереження для держави талановитої молоді, починаючи ще з раннього періоду її життя.

Сучасний рівень розвитку суспільства і існуюча практика професійного вибору в Україні показали, що в нових умовах соціально-економічної формації вузька спеціалізація не забезпечує необхідної високої кваліфікаційної підготовки населення. Вона соціально, і особливо особистісно, мало ефективна. Наявні вузькоспеціалізовані заклади, такі як ПТУ, ВПУ, технікуми, ліцеї, інститути, взяли курс на більш широку професійну спеціалізацію своїх випускників. Подібна підготовка молодої людини при жорсткій конкурентній боротьбі проявила себе як більш перспективна при сучасних умовах праці на підприємствах різних форм власності. Більш загальна професійна підготовка за головними напрямками розвитку сучасного суспільства активно допомагає і поліпшує індивідуальні можливості молодої людини при її працевлаштуванні, а також при зміні нею своєї професії і місця роботи ⁶.

З іншого боку, на нашу думку, надзвичайно потрібна рання підготовка школярів до майбутнього професійного вибору. Результати досліджень свідчать, що спочатку на перший план самовизначення підлітка висувається ідеальний варіант, тобто тільки поєднання індивідуальних потреб і внутрішніх інтересів юної особистості. Але цей вибір більшою мірою подібний до суб'єктивних фантазій, міражів, оскільки з боку підлітка відсутні як чітке усвідомлення своїх здібностей, так і тверезий, незалежний аналіз своїх соціальних можливостей.

Професійне самовизначення, як писав в свій час Г.С. Костюк⁷, потрібно починати ще з молодшого шкільного віку. Адже великим позитивним чинником в цьому випадку є спокійне, без виснажливого нервового напруження, знайомство з майбутніми професійними сферами. Це досить значна кількість часу, яку може надати юній особистості

⁶ Ничкало Н.Г. Профессионально-техническое образование в Украине: проблемы исследований. – К.: Наук. світ, 1999. – 28 с.

⁷ Костюк Г.С. Роль професійного самовизначення в формуванні особистості. // Питання професійної орієнтації учнів. – К.: Рад. школа, 1969. – С. 3-14.

шкільний період навчання для індивідуальної перевірки своїх професійних інтересів і спрямувань. При цьому рельєфніше і ширше вимальовується спектр варіантів для психолого-педагогічної діяльності щодо розвитку професійного і соціального самовиховання, тобто суттєвих можливостей покращення підготовки не тільки до професійного вибору, але й самого розвитку учня як молодшого члена суспільства. На жаль, існуюча державна система освіти в професійному самовизначенні сучасної молоді відіграє незначну роль. Більш важливе значення в актуалізації цього процесу мають суспільні соціальні фактори. Шкільна молодь вимушено поставлена перед нелегким завданням - самостійного вибору життєвого шляху та пошуку методичних підходів успішного розв'язання цієї задачі.

Результати проведених нами психологічних досліджень показують, що вже під час закінчення 9-го класу біля 15-20% школярів починають шукати для себе професійний напрямок, де б вони могли прикласти свої здібності поза стінами школи. Очевидно, що значна частина з них це робить в силу необхідності і складності соціально-економічних умов життя. Після закінчення 11-го класу більшість міських школярів (70-80%) готуються подати документи у вищі навчальні заклади для продовження свого навчання. Приблизно 50% з них, за нашими даними, твердо впевнені у виборі своєї майбутньої професії, інші - намагаються спланувати своє життя таким чином, щоб мати можливість працювати за інтересами. Це значною мірою допомагає в майбутньому скоротити сімейний бюджет на перекваліфікацію молоді, що напряму пов'язано з помилками при професійному виборі.

Значній частині підлітків у процесі професійного самовизначення видається можливим, що є змога вибрати собі таку професію, щоб вона одночасно вирішила всі їх життєві проблеми: матеріальне забезпечення, соціальний престиж, внутрішній інтерес. Іншим, – що можливості їх професійного вибору суттєво зрізані, і в своєму виборі їм треба виходити тільки з сімейних соціально-економічних обставин. Такі переконання значною мірою порушують демократизм терезів рівноправності при виборі підлітками свого неповторного шляху в соціумі і, зрештою, позитивізм відношень юної людини до потреби шкільного навчання.

У процесі онтогенезу юна особистість проходить декілька основних етапів свого розвитку. Саме про них згадував Г.С. Костюк, коли писав: „психічні властивості молодого людини, її індивідуальні риси, з якими вона підходить до вибору свого шляху в підлітковому віці, є продуктом попередньої історії її розвитку”⁸.

⁸ Див. Костюк Г.С. Цит. твір. – С. 6.

Кожен з етапів життя юної людини, починаючи від раннього дитинства і до ранньої юності, має свої специфічні особливості. Відповідним чином можна сказати і про періодизацію професійного розвитку підлітків-переселенців із зони РЕК. Як свідчать наукові дані і наш досвід, професійне самовизначення у дітей-переселенців - це досить тривалий процес, що має свою специфіку і, водночас, риси, спільні для усіх дітей.

На наш погляд, в цьому процесі можна виділити три головні періоди:

1-й період - *дитячої імітації професійної діяльності* - у дошкільному та молодшому шкільному віці;

2-й період - формування індивідуальної спрямованості до професій певного типу (профілю) - у середньому шкільному віці;

3-й період - практичного професійного самовизначення учнів старшого шкільного віку.

Кожен з цих періодів за своїми внутрішніми потенціями визначається поступовим виробленням все адекватнішого ставлення юної особистості до змістовних і процесуальних характеристик своєї майбутньої професії.

Зазначені періоди не мають чітко визначених вікових рамок і плавно переходять один в один. Кожен з наступних періодів за своїм психологічним змістом і результатом професійного розвитку особистості відрізняється від попередніх, хоча кожен попередній період за цими ж ознаками органічно зорієнтований на модель розвитку, притаманну наступному періоду. Розуміння взаємозв'язку періодів, переходів між ними допомагає визначити мету і адекватні засоби стимулювання професійного самовизначення юної особистості.

Психологічний зміст і процесуальні характеристики кожного з вищезазначених періодів загального процесу професійного самовизначення набувають у підлітків, переселених із зони радіоекологічного контролю, специфічних властивостей.

Протягом періоду дитячої імітації професійної діяльності (дошкільний і молодший шкільний вік) у дітей формується здатність до ціле-спрямованого спостереження за працею дорослих, наслідування їх дій, набуваються опосередковані знання про професійну діяльність. Вперше саме у дошкільному віці, в процесі гри, дитина знайомиться із зовнішніми ознаками професій старших, їх видами. В цей час формуються деякі загальні первинні знання про майбутні професії. Водночас у дітей-переселенців, внаслідок ослаблення їх психіки, процес оволодіння цими знаннями і розвиток відповідних навичок іде повільніше, з певними труднощами.

Період профільної професійної спрямованості (середній шкільний вік) характеризується розвитком самостійності юної особистості, активним

творенням свого внутрішнього „Я”, переоцінкою своїх моральних і соціальних поглядів, нарощуванням сфери професійних інтересів, особистісною корекцією ставлення до навчання та праці. Коло професій, до яких виробляється певне ставлення, ширшає, але їх вибір поки що мало обґрунтований, нестійкий, багато в чому випадковий, залежить від різких коливань самооцінки учня. У більшості молодших підлітків ще немає належного усвідомлення складнощів життєвого та професійного шляху, вони їх оцінюють неадекватно, що позначається на стійкості професійного вибору. В цей період кожен підліток, як правило, визначає для себе один або декілька більш-менш конкретних профілів професійного самовизначення.

Результати проведених досліджень показують, що молодші підлітки-переселенці, порівняно з іншими своїми однолітками, більш заглиблені в себе, гостріше переживають життєві негаразди, а в деякого з них виникає недовіра до вчителів і батьків у формі різного роду протистояння та імпульсивних дій. Водночас, за нашими спостереженнями, обставини їхнього життя відіграють роль особливого каталізатора в процесі професійного самовизначення цих дітей. Це приводить до того, що підлітки з уражених територій раніше, ніж інші їх однолітки, починають задумуватися над своїм майбутнім, що відбивається у поглибленій конкретизації змісту і засобів професійного самовизначення, його специфіки і значення для себе і суспільства.

Період практичного професійного самовизначення (старший шкільний вік) характеризується тим, що значною мірою формується центральний інтерес як важливий мотив вибору конкретної професії, розвивається здатність юної особистості до проектування майбутньої професійної діяльності, професія примірюється на себе, здійснюється корекція особистісного ставлення до різних видів професійної діяльності. Отже, порівняно з попередніми періодами, досягається істотно вищий рівень особистісної готовності до професійного самовизначення і подальшого професійного навчання у середньому професійному чи вищому навчальному закладі.

Старші підлітки-переселенці більш серйозно підходять до вибору професії як до відповідального і життєво важливого для них рішення. Їх професійний вибір відзначається вже більшою життєвою значущістю, інтелектуальною складністю та емоційною забарвленістю. Значна частина старших школярів вже має конкретні плани щодо оволодіння майбутньою професією. Звичайно, у випускному класі їх наміри можуть ще уточнюватися, конкретизуватися залежно від рівня сформованості центрального інтересу і практичних кроків з підготовки до професійного

навчання. Це період найактивнішого формування поглядів на майбутнє, пошуку свого місця в ньому, в тому числі і через майбутню професію.

Серед чинників професійного самовизначення учнів-переселенців можна виділити об'єктивні та суб'єктивні.

Групу суб'єктивних складають ті, носієм яких є сама особистість. Це її спрямованість, комунікативні особливості, характер, інтелект, рівень розвитку самосвідомості, досвід, психофізіологічні якості. (Зазначимо, що останні, становлячи невід'ємний компонент у структурі особистості, водночас можуть розглядатися і у системі природних чинників її життєдіяльності, зокрема, у професійному самовизначенні - див. нижче).

Певна сукупність узгоджених між собою чинників цієї групи забезпечує особистісну готовність до вибору майбутньої професії і оволодіння нею. Хотілося б наголосити на значущості таких складових цієї готовності, як:

- сила інтересу до професії і стан внутрішнього задоволення від перспектив майбутньої професійної діяльності;
- особливості міжособистісного спілкування, що сприяють ефективності комунікативних відношень з колегами у майбутній професійній діяльності;
- професійно значущі здібності, такі як спостережливість, досконалість оперативної пам'яті тощо;
- вольові якості, потрібні для досягнення поставленої професійної мети.

Серед *об'єктивних* чинників професійного самовизначення виділяються соціальні та природні.

Соціальні чинники пов'язані із загальною суспільно-економічною ситуацією в країні і регіоні, з безпосереднім оточенням школяра, колом його спілкування (шкільним, родинним тощо), нарешті з педагогічними умовами. Ці останні визначаються ступенем обов'язковості шкільної освіти та доступністю різних форм навчання, мережею спецшкіл, фаховою підготовленістю вчительських кадрів. Дедалі більшу роль відіграє й інформаційний простір, у якому перебуває юна людина.

Серед *природних чинників* професійного розвитку особистості слід особливо відзначити роль *психофізіологічних і антропологічних факторів*. Дослідники відносять сюди тип нервової системи, темперамент, стан фізичного і психічного здоров'я, вік, стать, конституцію тіла тощо. Тип нервової системи (сила, врівноваженість, рухливість процесів збудження та гальмування), темперамент особистості є найбільш важливими природними передумовами попереднього вибору професії. Вони реалізуються в процесі фізичного зростання організму, через його якісні зміни. Динаміка, темп, ритм цих змін багато в чому визначають розвиток

і у психічній сфері людини. Слід зазначити, що, на думку деяких вчених, динаміка психофізіологічних змін для підлітків-переселенців може виявитися дещо прискореною⁹.

Усі вищевказані чинники утворюють певне *інтегративне поле*, що впливає на професійне самовизначення підлітків-переселенців із зони РЕК. Учень, перебуваючи в ньому, розвивається як особистість завдяки власній активності, через самостійну діяльність, що спрямована як на себе, так і на зовнішнє середовище. У підлітків, що були переселені із зони радіо-екологічного контролю, деякі з вищезазначених чинників набувають особливої гостроти і дієвості, переломлюючись через власні дії з професійного самовизначення, у тому числі і такі, що пов'язані зі специфічними особистісними проблемами.

Так, у деякого з підлітків-переселенців спостерігаються серйозні емоційні проблеми у спілкуванні з однолітками-кизянами та батьками, що заважає їм у здійсненні повноцінного професійного самовизначення. Аналіз проблем, характерних для учнів середніх і старших класів, які змушені адаптуватись до нових умов життя, свідчить про наявність ряду специфічних психологічних ознак процесу дезадаптації. До них можна віднести показники сімейної та групової ізоляції, соціальної дезорієнтації та психологічної самоізоляції. Для багатьох старшокласників-переселенців специфічною виявилась спрямованість на збереження звичних норм поведінки, ціннісних орієнтирів, способу життя. Це знайшло свій відбиток у їх явній або неявній ізольованості від шкільного колективу та від навчальної діяльності взагалі. Навіть ті підлітки-переселенці, які бажали б включитись у життя суспільства, але мають складнощі в сприйнятті сучасних соціальних норм, не завжди в змозі це зробити. Проведені нами в ряді київських шкіл дослідження учнів середніх і старших класів вказують на наявність специфічних проблемних груп:

- підлітки із загальною *нормальною соціальною адаптацією*, які добре вчаться в школі, мають нахили до продовження освіти, але зазнають деяких складнощів у міжособистісному спілкуванні та професійному самовизначенні. Характерним дезадаптаційним моментом в таких учнів постає певна індивідуальна та сімейна відстороненість від загалу;
- учні із *зниженою соціальною адаптацією*, для яких характерне розуміння життєвих ситуацій на словах, а в практичному плані

⁹ Див.: Полюхов А.М., Кобзарь И.В., Гребельник В.И., Войтенко В.П. Ионизирующая радиация, старение и хронический психологический стресс / Актуальные и прогнозируемые нарушения психического здоровья после ядерной катастрофы в Чернобыле.; Матер. междунар. конф. К., 1995. – С.262-263.

виявляється повне нерозуміння міжособистісних проблем, що виражається у груповій ізоляції і соціальній дезорієнтації;

- підлітки з *низькою соціальною адаптацією*. Вони фактично становлять собою «групу ризику» з наявністю девіантної поведінки („важкі учні”). Тут, в основному, переважають молодші підлітки. У деякого з них виявлено сімейні і побутові проблеми. Нерідко властива для них гостра форма прояву негативного ставлення до однолітків або батьків сприймається підлітками-переселенцями як норма або як ефективний шлях вирішення своїх психологічних проблем. Характерною ознакою дезадаптації у них є активне або пасивне групове відокремлення, що проявляється в розподілі класу на „своїх” і „чужих”.

Багато хто з підлітків, переселених із зони радіоекологічного контролю, а особливо ті, хто належить до третьої групи, потребує практичної допомоги. При індивідуальній співбесіді з психологом у них спостерігаються значні складнощі в спілкуванні з однолітками, пасивне і формальне ставлення до суспільних проблем, зневіра у своїх силах і можливості отримати практичну допомогу з боку шкільного педагогічного колективу.

Результати проведених нами досліджень вказують на високий рівень особистісної тривоги і песимістичне ставлення до свого майбутнього, що слугує каталізатором нагальної необхідності термінового проведення психолого-педагогічної корекційної роботи як з учнями, так і з членами їх родин, а також з вчителями. На думку дослідників, якщо розглядати цей процес під кутом сучасної наукової психолого-педагогічної точки зору, то саме поєднання широкого індивідуального спектру вибору та ранньої шкільної профільної підготовки закладає передові можливості ефективного вирішення проблеми професійного самовизначення шкільної молоді^{10, 11}.

Необхідно додати, що будь-який попередній професійний вибір суттєво звужує поле пошуку майбутньої професійної діяльності. І не тільки за рахунок збільшення вільного часу пошуку, але й тому, що молода людина внутрішньо перебудовується для досягнення саме цієї професії. Індивід внутрішньо намагається логічно обґрунтувати свій вибір, знайти сприйнятливі соціальні і матеріальні шляхи для забезпечення своєї потреби, дізнатись більше про професію з різних джерел з тим, щоб повніше використати її можливості для себе. Якщо ж молодший підліток відно-

¹⁰ Балл Г.О., Перепелиця П.С. Психолого-педагогічні засади організації допрофільної підготовки школярів. / Педагогіка і психологія, №5, 1998.

¹¹ Рибалка В.В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників. – К.: 1998. Деміург, – 160 с.

ситься до професійного вибору, як до якогось віддаленого процесу і тільки випробовує себе в простіших її видах, то старші підлітки, підходячи до закінчення школи, повинні вирішувати це завдання значно швидше.

У 16-17 років молода людина за рівнем свого розвитку вже може і повинна виділити ту сферу професійних занять, яку вона б могла використати з користю для себе і суспільства в цілому. Тобто шкільна молодь повинна знайти свою особистісну нішу в суспільстві, що відповідала б її інтересам і потребам, саме там, де вона може і сповнена бажання в подальшому працювати. В цьому зацікавлене і суспільство, адже від того, як швидко молода людина знайде себе в професійній діяльності, залежить ефективність і продуктивність її праці, тобто соціально-економічна частина її особистісного вкладу в народне господарство. Звичайно, з першої спроби це далеко не всім вдається, але головним фактором вибору залишається юна особистість.

Сучасна молодь (у тому числі і підлітки-переселенці) на передній план свого професійного вибору ставить матеріальне забезпечення своїх потреб. В цьому їх підтримують і більшість сімей та знайомих. Для нашої країни це питання стоїть надзвичайно гостро, адже обираючи свою майбутню професію тільки за цим критерієм, молода людина може зробити велику і, можливо, головну помилку свого життя. Недооцінка своїх внутрішніх інтересів і здібностей, що пов'язані з духовним та інтелектуальним розвитком індивіда, веде до збіднення її як особистості. Історія знає багато прикладів, коли визначних успіхів людина досягала не в своїй основній професійній діяльності, а в іншій. В кращому випадку це відбувалось на межі її професійної діяльності з іншою, в якій інтуїтивно її щось приваблювало, не зважаючи на тяжкі матеріальні статки та престижність попередньої спеціалізації. Тільки знайшовши саме свою професію, люди стають щасливими і в особистому плані.

Професійне самовизначення – це основа життєвого самоствердження людини в будь-якому суспільстві, в будь-якій соціально-економічній формації. Ця теза повинна була б повною мірою проходити через все шкільне життя, особливо підлітків-переселенців із зони РЕК. Першими помічниками і наставниками в цій справі могли б і повинні були б для них бути педагоги, поруч з батьками підлітків. На жаль, тільки в останні роки наша школа почала поволі повертатися до свого головного завдання – готувати молоду людину до майбутнього трудового життя. Адже саме вибір майбутньої професії і визначає вибір сфери прикладання юною особистістю своїх духовних, інтелектуальних, фізичних сил і вмінь. Саме через професійну майстерність в більшості випадків людина і залишає слід в суспільстві. Саме через професійну діяльність молода людина перетворює

свої мрії в життя, знаходить найкраще застосування своїм інтересам, здібностям, ідеалам. Саме через професію в більшості випадків індивід, як особистість, фізично пов'язаний з суспільством. І саме з професійною діяльністю проходить більша частина нашого життя.

В особистісному плані у молодой людини, особливо не задоволеної своїм життям, це знаходить відображення в мотивації її професійної діяльності, в продуктивності її праці, позначається на стані її особистісного здоров'я. Духовний розвиток молодой людини, як особистості, затримується. Вона інтуїтивно починає шукати інші шляхи прояву свого внутрішнього „Я”, своїх потенцій. У багатьох випадках це приводить до розвитку невротичних реакцій і симптомокомплексів або й до життєвої кризи. Це велика особистісна трагедія - „життя не вдалось”, в якій, на наш погляд, винна не тільки молода людина, але й все суспільство в цілому і, перш за все, педагогічний колектив того навчального закладу, де індивід здобував загальну середню чи професійну освіту.

Професійне самовизначення, що співпадає з внутрішньою потребою індивіда, формує в ньому позитивні якості особистості, фарбуючи навколишній світ позитивною тональністю. І навпаки, незадоволення своєю майбутньою професійною діяльністю негативно впливає на характер особи, забарвлюючи навколишній світ у сірі або темні кольори, формуючи тим самим негативне до нього ставлення. Всі ці особливості відзеркалюються не тільки в професійній діяльності індивіда, але й у його побуті, сімейному житті, спілкуванні з оточуючими, а якщо людина має якесь позапрофесійне захоплення („хоббі”), то навіть і на його результатах.

Орієнтуючись на успіхи індивіда в професійній діяльності, його особистісні якості, суспільство тою чи іншою мірою включає його в своє соціальне життя, у ті інституції, класи і тому подібне, що формуються в ньому. Тобто індивід, як особистість, отримує соціальний статус, за яким його оцінюють особисто не знайомі йому члени суспільства. В залежності від оцінки різними соціальними групами вибраного професійного напрямку та перспектив діяльності в цій сфері значною мірою залежить і самооцінка індивідом його майбутньої професійної праці.

Допомогти розкрити перед школярами усі неясні для них перспективи, висвітлити всі складнощі соціальних негараздів під кутом зору не тільки соціально-економічних можливостей, але й індивідуальних здібностей кожного підлітка-переселенця, як рівнозначних факторів, - головне завдання сучасного шкільного психолого-педагогічного процесу, всієї шкільної навчально-виховної роботи. На наш погляд, саме низька якість цього процесу в загальноосвітніх і професійно-технічних закладах у більшості випадків і породжує негативізм при виборі професійного

і життєвого шляху підлітками, відсутність їхньої рішучості і самостійності у професійному самовизначенні. В свою чергу, це також породжує значні проблеми у вивченні ряду загальноосвітніх предметів.

З наукової точки зору професійне самовизначення – це досить складний і багатоаспектний процес для соціально мало підготовленої людини. Навіть для економічно розвинених і соціально захищених передових капіталістичних країн професійний вибір молодих не завжди проходить гладко, а подекуди і з особистісними трагедіями. В той же час, ще в минулі роки кращі мислителі людства (Сократ, Солон, Аристотель, Авіценна, Т. Кампанелла, Г. Сковорода, Р. Бекон, Р. Оуен, Я. Каменський, М. Ломоносов, Т. Шевченко, І. Франко, К. Ушинський, М. Монтень, Ш. Руставелі, О. Хайям, та ін.) пов'язували можливості просвіти з її гуманістичними і професійними цілями, ясно усвідомлюючи її величезну самовартість, її цінність для високого рівня як індивідуального, так і суспільного розвитку Людини.

Враховуючи вищесказане, необхідно зазначити, що педагоги, психологи і профконсультанти служб зайнятості на сьогоднішній день ще не готові до практичної допомоги підліткам-переселенцям у їх професійному самовизначенні. На наш погляд, існує декілька основних причин цього явища.

- По-перше, більшість підлітків-переселенців і їх сімей просто не готові ані соціально, ані морально до такого стрімкого переходу, який від них вимагає сучасна „ринкова” економіка;
- по-друге, відбулася девальвація ціннісних орієнтирів професійної праці за рахунок переорієнтації ідеалів суспільства;
- по-третє, відсутня базова психолого-педагогічна модель і законодавче підґрунтя для розробки теоретичних основ професійного самовизначення підлітків на сучасному етапі розвитку суспільства;
- по-четверте, психологи-практики, соціальні представники, педагоги не забезпечені необхідними методичними матеріалами, моделюючими головні професійні проблеми сучасної молоді;
- по-п'яте, в більшості загальноосвітніх і професійно-технічних закладів країни відсутні штатні професіональні психологи.

Позитивне вирішення в масштабах України вказаних моментів могло б допомогти підняти престижність психологічної освіти, статус психолога та створити базову модель особистісно-орієнтованого професіонального самовизначення, що на нинішньому рівні соціально-економічних негараздів у народному господарстві позитивно вплинуло б на розвиток психолого-педагогічної науки, гуманізацію і гуманітаризацію шкільної освіти.

У сучасних умовах, особливо на зламі соціально-економічних формацій, далеко не кожний вид професійної діяльності може задовольнити потреби підлітків-переселенців, тим більше допомогти розкритися їх творчим здібностям. Виникає велика необхідність з боку старших, педагогів, наукової громадськості в допомозі молодій людині на цьому шляху. Нам видається, що найбільш важливо це зробити саме в шкільні роки.

Залишається також надія на те, що спираючись на культурні національні традиції, кращих педагогів минулого (Я.-А. Каменського, К.Д. Ушинського, М.І. Пирогова тощо) та наших видатних сучасників (В.О. Сухомлинського, Г.С. Костюка, І.А. Зязюна,), педагогічна громадськість так спланує роботу середніх навчальних закладів (шкіл, ПТУ, ВПУ тощо), щоб зменшити до мінімуму кількість болючих помилок на шляху професійного самовизначення кожного підлітка-переселенця та допомогти ефективно розкритись цій юній особистості через майбутню професію. Позитивний вплив цієї дії не тільки б сприяв зростанню суспільної продуктивності праці, але й значною мірою прискорив започаткований процес демократичного державотворення в Україні.

Віктор Панченко

ПЕРЕДУМОВИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ ЗОНИ РАДІОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ

Резюме

У даній статті, з огляду на річницю Чорнобильської трагедії, розглядаються умови і психологічна специфіка професійного самовизначення сучасних старшокласників, у тому числі і підлітків-переселенців із зони радіоекологічного контролю. Розкриваються психолого-педагогічні і соціальні передумови ускладнень в шкільній діяльності названого контингенту учнів. Показано етапність і складність процесу професійного самовизначення підлітків-переселенців в умовах перехідного періоду та шляхи підвищення ефективності цього процесу.

Wiktor Panczenko

WARUNKI ZAWODOWEGO SAMOOKREŚLENIA MŁODYCH PRZESIEDLEŃCÓW ZE STREFY KONTROLI RADIOLOGICZNEJ

Streszczenie

W artykule, ze względu na rocznicę tragedii czarnobylskiej, przeanalizowano warunki i specyfikę psychologiczną samookreślenia zawodowego uczniów starszych klas, zwłaszcza młodych przesiedleńców ze strefy kontroli radioekologicznej. Przedstawiono psychologiczno-pedagogiczne i socjalne warunki komplikacji w szkolnej działalności określonej grupy uczniów. Pokazano etapowość i złożoność procesu samookreślenia zawodowego młodych przesiedleńców w warunkach przejściowego okresu i drogi podwyższania efektywności tego procesu.

Victor Panchenko

EASONS OF PROFESSIONAL SELFDETERMINATION OF TEENAGERS MIGRATED FROM THE RADIOECOLOGICAL CONTROL ZONE

Summary

Taking into account the anniversary of Chornobyl accident in this article the conditions and psychological specificity of professional self-determination of high school students and teenagers migrated from the zone of radioecological control are considered. Psychological, pedagogical and social reasons of complications in their school activity are revealed. The stages and complexity of vocational self-determination process of migrated teenagers in transitional period surroundings are shown and the ways of this process's effectiveness increasing as well.

BG WSP

245048

